

DALLOUL ZAYNAB

Bernardino Guerralda és a Mediciek történetének könyve

Az Országos Széchényi Könyvtár Régi Nyomtatványok Tárának antikva gyűjteményében található egy igen érdekes és rejtélyes mű, amely az *In Mediceam Monarchiam Penthatheucus*¹ címet viseli. A szerzője egy bizonyos titokzatos Stephanus Joanninensis, akinek a neve mellett még annyi információt közöl a nyomtatvány, hogy *consul senensis*, azaz sienai consul volt, és a Mediciek eddig homályban rejtőzködő² dicső tetteit szeretné napvilágra hozni; a kolofonból pedig megtudhatjuk, hogy a nyomtatást egy anconai nyomdász, Bernardino Guerralda végezte el 1524-ben.

Elöljáróban érdemes megemlíteni még néhány adatot, amelyek majd a tanulmány további részeiben bővebb kifejtésre kerülnek. Az OSZK állományába az Apponyi-gyűjteménnyel együtt került a kötet, mégpedig Apponyi Sándor *Rariora* kollekcója közé sorolva: az első kötéstábla bal felső sarkában megtalálhatjuk a gróf *ex libris*ét.³

A kötet gerincét restaurálták, azonban sikerült megőrizni az eredeti, itáliai reneszánsz vaknyomásos bőrkötést az első és a hátsó kötéstáblán. A címlap növényi ornamentikás, és emberi alakokkal díszített fametszetes keretben található, a címet gót típusú betűkkel, vörös tintával nyomtatták. A címlap verzőján VII. Kelemen és X. Leo pápák címereit láthatjuk, minthogy a szerző nekik, a Medici pápáknak dedikálta művét.

Az antikva Apponyi Sándor előtti tulajdonosairól csak annyit lehet tudni, hogy a kötet biztosan részét képezte a Borghese-könyvtárnak: az első kötéstáblán belülre beragasztva ott található Marcantonio Borghese *ex libris*ét. A tábla alján szintén beragasztva, de kézírással a következő bejegyzést olvashatjuk: „Die

¹ Stephani IOANENSIS J. U. consul Sen., *In Medicea Monarchia penthatheucus etc...* in fine: Ex Archetipo Anconitanae Calcographie, Typo Bernardini: Guerraldi. Vercellensis Chalcographi publice cudentis: eodem Steph. Ioaninensi Iugem impensam erogante, Post redimitam fidei Orthodoxae salutem. M.CCCCXX. [VI.] Sexto Kal. Decembres. S.I. [Anconae]

² *Invidiosa temporum caligine*, vö. címlap

³ Ex Bibliotheca Alexandri Apponyi Rariora. A kötet bibliográfiai leírását l. *Rariora et curiosa gróf Apponyi Sándor gyűjteményéből*, közli Végh Gyula (továbbiakban: VÉGH, Apponyi), 136. cikkely, Bp., 1925., és *Catalogus librorum sedecimo saeculo impressorum, qui in Bibliotheca Nationali Hungariae Széchényiana asservantur*, szerk. Soltész Erzsébet, Velencei Katalin és W. Salgó Ágnes, S 839. cikkely (továbbiakban: BNH Cat.) Bp., 1990.

X. Novembris 1526 Marchesio dono dat.” A címlapon a díszkeret alatt pedig ott áll a pontosítás, szintén kézirással bejegyezve: „Marchesÿ Orphini”.

A kötet 8 számozatlan és CXXII (122) számozott fólióból áll, a nyomtatott szövegtükör mellett a margókon szintén nyomtatott glosszákat olvashatunk, az egyes fejezetek első bekezdéseit pedig fametszetes inícialek díszítik.

Az auktor szándéka szerint a könyve történeti munka: a Medici-ház dicső felemelkedését és még dicsőbb tetteit hivatott megénekelni, ahogyan ez a praefatióból kiderül. A Mediciek virtusát a halhatatlanságra kiválasztott⁴ ókori római hősközhöz, többek között Scipio Africanushoz, Julius Caesarhoz hasonlítja, és eredetüket egészen az ókorig vezeti vissza, ismertetve a témában korábban állást foglaló történetírók, például Lorenzo Valla vagy Leonardo Bruni nézőpontjait. A „Medicea Genesis” összefoglalása után egy-egy nagy formátumú Medici családfő tetteinek részletes ismertetésével folytatódik az elbeszélés, a szerző előjáróban kisebb fejezeteket szentel a család alapítójának, Sylvester Mediceusnak (Salvestro di Alamanno de’ Medici [1331?–1388]), és Johannesnak, (Giovanni di Bicci de’ Medici [1360–1429]), majd a nagyobb lélegzetvételű különálló könyvekben ismerteti a Firenze és Toscana reneszánsz virágkorában tevékenykedő, és erre a területre a legjelentősebb befolyást gyakorló Medici hercegek életét. (Cosimo „Il Vecchio” [1389–1464], Piero il Gottoso [1416–1469], Lorenzo il Magnifico [1449–1492] és öccse, Giuliano [1453–1478], végül a Medici család történetét Giovanni de’ Medici, a későbbi X. Leó pápa [1475–1521] dicsőítésével fejezi be.

Ki lehetett vajon ez a sienai városatya, aki a szinte teljes ismeretlenség homályából egyszerre csak felbukkanva elhatározza, hogy történetírói babérokra tör, és művét sikerül is nyomtatásban megjelentetnie?

A szakirodalom több formában is említi: Stephanus Joanninensis, Stefano Giovanninesi, Stefano Gianninesi – az olasz és a latin nyelvű névváltozat ugyanazt a 16. század első felében élt személyt takarja. Egyetlen – a Mediciekről szóló – művéről tudunk. Az itáliai neolatin irodalomtörténettel vagy az olasz nyomdatörténet korai szakaszával foglalkozó kutatók⁵ éppen hogy csak megemlékeznek létezéséről, az információikat pedig egyetlen, korabeli skót íróra, Thomas Dempsterre (1579–1625) hivatkozva teszik közkinccsé, meglehetősen pontatlanul. Nem tudjuk ugyanis, hogy Dempster *De Etruria regali* című művének melyik kiadására gondolnak: valamelyik korabelire vagy esetleg a népszerű, 18. század eleji változatra.⁶ A VII. könyv 8. fejezetében Dempster a szerzőnkről a következőket írja:

„...Ab isto opus inchoavit Stephanus Jovaninensis J. C. Senensis sub hoc titulo: De Monarchia Medicea Pentateuchus ad Divum Clementem VII. Prodiit

⁴ „immortalitatis delectus” fol. Bii.

⁵ DE ANGELIS, Luigi, *Biografia degli scrittori sanesi (A-I) vol. 1*. Sala Bolognese, Forni, 1976 (Italica gens, 82), Ripf. Anast. Dell’ed. Siena, 1824.; MORENI, Domenico, *Bibliografia storico-ragionata della Toscana*, Firenze, 1805, 440.

⁶ Thomae DEMPSTERI a Muresk Scoti ... *De Etruria regali libri septem opus postumum in duas partes divisum*, Florentiae, typis Regiae Celsitudinis apud Joannem Cajjetanum Tartinum, et Sanctem Franchium, 1723.

Anconae apud Bernardinum Gueraldum Vercellensem, anno 1524. In quo auctore foeda passim adulatio; sed ego pergo.”

Azon túl, ami már a nyomtatvány kolofonjából is kiderül – úgymint a téma, a megjelenési hely, a nyomdász neve, a nyomtatás helye és ideje – csak annyit tudhatunk meg, hogy az auctor finoman szólva sem volt mentes a korban szokásos humanista hízelgéstől, legalábbis a skót történetíró véleménye szerint. Ezzel az egyetlen személyes adalékkal bővülve maradt fenn Stefano Giovanninesi az utókor emlékezetében. Természetesen feltehetjük a kérdést, hogy egy további, a firenzei, sienai levéltárakban helyben végzendő alapos kutatómunka nem gazdagítaná-e további fontos részletekkel ezt a hiányos életrajzt.

A mű megjelentetésének másik elengedhetetlen tényezője általában véve a nyomdász személye, és a korabeli nyomdák gazdasági, társadalmi, politikai, kulturális helyzete. Az itáliai Cinquecento első negyedében nem volt egyszerű a nyomdai vállalkozások fennmaradása. Bernardino Guerralda hosszú éveken át egyetlen tipográfusként működött Anconában: nézzük meg pontosabban, hogy tipográfiai egyeduralma minek volt köszönhető.

Marche tartományban már igen korán, a Quattrocentóban felállították az első ősnymdákat,⁷ de a többi olasz provinciával ellentétben itt nem az esetlegesség játszotta a fő szerepet. A nyomtatás elterjedésében a fanói humanista körnek tulajdoníthatjuk a legnagyobb szerepet. A Giacomo Costanzi (1473?–ca. 1517) fanói filológus által életre hívott *Academia Fanensis* a kor neves észak-itáliai humanistáit egyesítette magában: köztük találhatjuk Giacomo apját, a költő és humanista Antonio Costanzit (1436–1490), valamint Lorenzo Astemiót (ca. 1435–ca. 1505), aki előbb a Malatesta hercegek nevelője, később pedig Federico da Montefeltro (1422–1482) urbinói herceg főkönyvtárosa lett, és akit a cagli őstipográfiai vállalkozás egyik előmozdítójaként is tisztelnek. Astemio kapcsolatban állt Bernardino Guerralda későbbi mentorával, Girolamo Soncino⁸ ősnymdással, és azt is fontos megemlíteni róla, hogy ismerte Guarino da Verona (1374–1460) és Vitorino da Feltre (1378–1446) pedagógiai módszereit, amelyeket a gyakorlatban is alkalmazott.

A 16. században az itáliai tipográfiai művészet hihetetlenül gyors ütemű fejlődésnek indult itt, Marche tartományban: nyomdákat állítottak fel Fanóban (1502), Pesaróban (1507), Anconában (1512). A Cinquecento századában harminchat olyan nyomdát regisztráltak tizenöt viszonylag ismert, valamint kevésbé jelentős helységben is, amelyek többé-kevésbé megszakitások nélkül működtek.

⁷ Iesi és Matelica (1473), Ascoli Piceno (1477)

⁸ BORRACCINI VERDUCCI, Rosa Marisa, *L'Arte tipographica nelle Marche. Tessere per un mosaico da comporre. Maestri di tipografia*, [Ancona], Cariverona, 1996.

Rosa Maria Borraccini tanulmányai⁹ és Borsa Gedeon *Clavisa*¹⁰ alapján pontos képet kapunk a Marche tartománybeli 16. századi nyomdászat történetéről.

A nyomdák többé-kevésbé megszakítások nélküli funkcionálása azt jelenti, hogy sajnos nem mindig voltak adottak a gazdasági feltételek ahhoz, hogy egy nyomda törések nélkül, évek hosszú során át virágozzék. Vagy – ha fenn is álltak a pénzügyi feltételek –, akkor esetleg hiányozhatott az a kulturális táptalaj, amely az olvasóközönség bázisát biztosította volna. Ráadásul nem hagyhatunk figyelmen kívül egy harmadik tényezőt, mégpedig az esetlegességet. Hiába vannak meg ugyanis a gazdasági-kulturális feltételek, ebből még nem következik kötelező érvényűen egy nyomda alapítása. A nyomdászok egyik városból a másikba vándoroltak: mindig oda mentek, ahol a számukra legkedvezőbb feltételek mellett működtethették a vállalkozásaikat: ha a kedvező feltételek megszűntek, ők is továbbálltak. Ez a fajta aktivitásuk egészen a tizenhatodik század végéig megőrizte vándorló jellegét, és ez a vándorló életmód a magyarázat az egyes nyomdahelyek rövid élettartamára.¹¹ A tizenhatodik század végéig egyik Marche-beli kulturális-gazdasági központ sem volt képes egy stabil nyomda kialakításához szükséges anyagi feltételek megteremtésére. Mindemellett a nyomdász természetesen önmagát az éppen aktuális város kegyeibe ajánlotta, és támogatást kért tőle, amelyet rendszerint meg is kapott, például nyomtatási koncesszió, vagy akár nyomdászati alapanyag (papír, tinta stb.) formájában is.

Ebben az időszakban a nyomdász, vagyis a mű kiadója egyfajta mediátornak volt tekinthető a sok szereplő – szerzők, közreadók, bibliofil támogatók, a dedikációk címzettjei és az olvasók – között, akik lényegében meghatározták, és létrehozták a könyvet mint úgynevezett terméket. Emellett a nyomdász személye nem lehetett független az aktuális gazdasági és politikai helyzetétől sem, mint ahogyan az az eddigiekből is világosan kitűnik.

Mindezek természetesen meghatározták a megjelenő művek tematikáját: beszélhetünk a szokásos argumentumok előfordulásáról, ide tartoznak a vallási tárgyú munkák, hagiográfiai könyvek, katekizmusok, kegyes művek, jogi, filozófiai,

⁹ „Dopo la prima fase di decantazione, la tipografia conobbe anche nella Marca una diffusione più ragionata che mostra, tuttavia, connotati di episodicità ancora per tutto il corso del secolo XVI e oltre. Laboratori più o meno stabili furono installati a Fano (1502–), Pesaro (1507–), Fossombrone (1511–1536), Ancona (1512–), Camerino (1523–1524; 1552–), Macerata (1553–), Fermo (1562; 1576–), Osimo (1567?–1571), Urbino (1575–), Ascoli (1579–), Senigallia (1594–1595), Jesi (1595–) e anche in luoghi minori, come Amandola (1547–1550) e Montalto Marche (1586–1590). La carta dei siti allegata da Gedeon Borsa alla sua *Clavis typographorum librorumque Italiae* consente un’efficace visione d’insieme della geografia tipografica italiana dei secoli XV–XVI e mostra per le Marche un tessuto fitto... etc.” BORRACCINI VERDUCCI, Rosa Marisa, *Stampa e società nelle Marche centro-meridionali nei secoli XV–XVIII*, (Collectio thesauri. Dalle Marche tesori nascosti di un collezionismo illustre, L’arte tipografica dal XV al XIX. Secolo a cura di Mauro Mei, Firenze, 2005, 97–104.

¹⁰ BORSA Gedeon, *Clavis typographorum librorumque Italiae, 1465–1600*, Bp., Akadémiai Kiadó, Baden-Baden, V. Koerner, 1980.

¹¹ Vö. 10. lábjegyzet.

teológiai és orvosi értekezések, skolasztikus tárgyú fejtegetések, valamint szóra-
kozható színházi és zenei munkák és a különleges eseményekről hírt adó apróbb
nyomatványok, úgymint a nem különösebben művelt közönség tájékoztatása há-
zasság megkötéséről, elhalálozásról, diploma megvédéséről, avagy papi felszen-
telésről. A helyi hatóságok is állandó megbízásokat tudtak biztosítani a nyomdák
számára mindenféle rendeletek, statútumok, edictumok, decretumok, hirdetmé-
nyek és egyéb hivatalos leiratok kiadásával. Fontos még megemlíteni az akadé-
miákat, amelyek a szellemi élet letéteményeseiként egy másik fontos bázisát je-
lentették a 16. századtól kezdve a nyomdai megrendeléseknek.

Marche tartomány gazdasági-kereskedelmi helyzetéből adódóan meg kell
még említeni, hogy megnőtt a kereslet a szláv és más keleti nyelvek grammatiká-
ja és szótárai iránt: több olyan mű is megjelent, amely a török vagy az egyik dél-
szláv nyelv alapvető nyelvtanát, szókészletét ismerteti meg itáliai városállamok
lakóival és viszont. A későbbiekben ezekről a művekről még lesz szó.

Hiányoznak viszont a repertoárból a klasszikus görög, latin és olasz szerzők
művei, holott ezek voltak azok a kiadások, amelyek a legszélesebb érdeklődésre
tarthattak számot, és a legnagyobb bevételt is hozták a tipográfusnak. A magya-
rázat a jelenségre igen egyszerű: a klasszikus műveket privilégiumokkal védtek,
és lefoglalták a kiváltságos római, velencei és firenzei nyomdászok számára.¹²

Bernardino Guerraldáról kevés adatunk maradt fenn. Annyi bizonyos, hogy
– más, Piemonte tartományból származó nyomdásztársához hasonlóan – ő is
elhagyta szülőföldjét, hogy gazdaságilag előnyösebb helyzetű városokban pró-
báljon szerencsét. Vercelliben született a 15. sz. második felében, de már a szá-
zadforduló előtt Velencében találjuk, hogy Észak-Itália egyik leggazdagabb álla-
mában próbáljon szerencsét, csakúgy mint Giovanni Rosso, Tommaso Ballarino
és más tipográfusok. Nagy valószínűséggel Bernardino a nyomdászinás éveit ép-
pen honfitársánál, Giovanni Rossónál tölthette le, akinek velencei működéséről
már 1486-ból van adatunk.

Bernardino a nyomtatványaiban a nevét „Bernardinus Vercellensis”-ként
írta alá, ami miatt gyakran összetévesztették egy másik – Velencében akkoriban
(kb. 1500–1543-ig) aktív tipográfussal, Bernardino Vianival.¹³

A két azonos nevű nyomdász 1501 és 1507 között kibocsátott munkáinak meg-
különböztetéséhez sajnálatos módon csak a betűtípusok tanulmányozása nyújtott
segítséget. Biztosan tudjuk, hogy Alessandro Benedetti 1502-ben megjelent

¹² U. a.

¹³ Bernardino Viani egyik nyomtatványa szintén megtalálható az OSZK-ban: TOSTADO, Alonso, *Fidissimi sacrarum litterarum interpretis divi Alphonsi Thostati episcopi Abulensis Super Paralipomenon, opus preclarissimum in quo silva hebraicorum nominum lucidissime referatur et innumera-
rabiles explicantur Evangelii quaestiones. Et est hec super primum (-secundum) librum locupletis-
sima expositio*, In alma civitate Venetiarum: summo studio et magno labore diligenter impressa arte
typis et characteribus magistri Bernardini Vercellensis, MDVII. [1507.] XX Aprilis.

*Historia corporis humani sive anatomice*¹⁴ című művét Bernardino Guerralda nyomtatta, ez alapján volt később lehetséges a kérdéses nyomtatványok betűtípusainak azonosítása.

1501-ben Bernardino Guerralda engedélyt kért és kapott a velencei hatalmaságoktól Giovanni Pontano latin nyelvű munkáinak kinyomtatására. Vállalkozását sikerre vitte, és ez lehetőséget biztosított számára több ismert szerző nagy sikerű művének kiadására. Nála jelent meg például Sannazaro *Libro pastoraléja*,¹⁵ majd Andrea Torresano megbízásából kiadhatta Giannantonio Campano *Opera omniáját*,¹⁶ majd Francesco Filelfo *Satyraeját*,¹⁷ Iosephus Flavius *De bello Iudai-cóját*¹⁸ és a *De antiquitate* című művét.

Bernardinót 1513-ban már a Marche tartománybeli Anconában, a szenátus palotájában („in domo Felicis de Pilestris”) működő nyomdájában találjuk, ahogyan az ebben az évben megjelent *Constitutiones, sive Statuta magnifice civitatis Ancone*¹⁹ című mű kolofonjából megtudhatjuk.

Ancona városában Bernardino 1528-ig mint egyetlen funkcionáló nyomdász igazi monopolhelyzetre tett szert, amely biztosította számára továbbra is a Velencével fenntartott szilárd kereskedelmi kapcsolatot. Minderre bizonyítéku szolgál a velencei Nicolò Zoppino költségén, Guerralda nyomdájában napvilágot látott *Conversione de sancta Magdalena*²⁰ című, oktáv formában nyomtatott költemény Marco Rosiglia folignói költő és filozófus tollából.

Bernardino a helyi tipográfiai művészet jeles képviselőivel is jó viszonyt ápolt, közöttük Girolamo Soncino a leghíresebb: Bernardino az ő biztatására adta ki Girolamo *Manfredi Il perché* címen emlegetett művét.²¹

Nem lehet tudni, hogy Bernardino készítette-e az általa használt nyomdai be-

¹⁴ BENEDETTI, Alessandro, *Historia corporis humani sive anatomice*, Venetiis, a Bernardino Guerraldo Vercellensi, 1502 Kalen. Decemb.

¹⁵ SANNAZARO, Iacopo, *Libro pastorale nominato Arcadio de Iacobo Sanazaro neapolitano*, Venetiis, opera et impensa Bernardini Vercellense [!], 1502. die XIII. Iunii

¹⁶ CAMPANO, Giovanni Antonio, *Omnia Campani opera quae continentur hoc in libro sunt. Campani vita per Michaelem Fernum. Campani de ingratitude fugienda libri tres De regendo magistratu. De dignitate matrimonii*, Impressum Venetiis, per Bernardinum Vercellensem iussu domini Andreae Torresano de Assula, 1502.

¹⁷ PHILELPHI, Francisci, *Satyrarum*, Impressum Venetiis, per Bernardinum Vercellensem, iussu domini Andreae Torresani de Asula, 1502 die XXVI Iulii.

¹⁸ FLAVIUS, Iosephus, *De antiquitatibus ac De bello Iudaico*, Venetiis, Bernardinus Vercellensis, sumptibus Andreae Asulani, 1502.

¹⁹ *Constitutiones sive Statuta magnifice civitatis Ancone*, Impressa Ancone, per Bernardinum Guerraldam Vercellensem, in domo Felicis de Pilestris, 1513. Die vero xxvii Octobris.

²⁰ ROSIGLIA, Marco, *La conversione de Sancta Maria Magdalena e la vita de Lazaro e Marta in octava rima hystoriata. Composta per dignissimo poeta maestro Marcho RASIGLIA da Foligno. Opera nova et devotissima*. Stampata in Ancona, per Bernardino Guerralda, ale spesi de Nicolo dicto Zopino et Vincentio compagni, 1514, die XX. del meso de aprile.

²¹ *Opera nova intitulata il perche utilissima ad intendere la cagione de molte cose: et maximamente alla conservazione della sanita: et phisonomia. Et virtu delle herbe*. Novamente stampata.

tűtípusokat, mint ahogyan néhányan az egyik műve kolofonjából valószínűleg tévesen erre következtetnek.²² Ennek az állításnak az alátámasztására nincs elég alapos bizonyítékunk, a „chalchographus” kifejezéssel ugyanis akkoriban nem volt szokás a betűkészítő mestert megjelölni, a szót inkább a nyomdász szinonimájaként használták.

Bernardino több mint 30 kiadást készített el, szövegeiről általában elmondhatóak, hogy nyomdászati és filológiai szempontból egyaránt nagy gondossággal készültek, és meglehetősen népszerűek voltak az olvasók köreibben. Bernardino a címlapjait és a főliók szövegtükrét elegáns, letisztult stílusban alkotta meg, illusztrációi eklektikus stílusról tesznek tanúbizonyságot, betűtípusként pedig a római és a gót karaktereket részesítette előnyben.

Giovanni Francesco Fortunio *Regole grammaticali della volgar lingua* című művének kiadása alkalmából²³ megvásárolta Girolamo Soncinótól a Francesco Griffó által metszett fanói kurzív betűtípust. Ennek a műnek a kinyomtatásával, amely az első olasz nyelvtanként jelent meg, Bernardino ismét mintegy tízéves privilégiumot szerzett magának a velencei hatalmasságoktól. Egyéb grammatikákat is kiadott később, köztük egy horvát nyelvtant, amelyet egy anconai kereskedő írt, aki kapcsolatban állt a horvát városokkal.²⁴ Később – feltételezhetően – ugyanő kiadta ugyanennek a szerzőnek a török grammatikáját.²⁵

Bernardino arra is vállalkozott, hogy korábbi nagy sikerű nyomtatványokat újra kiadjon, közülük érdemes Petrarca szonettjeit²⁶ megemlíteni, amelyhez egy Aldo Manuzio-nyomtatványt vett alapul.

Az utolsó, Bernardino Guerralda nevével fémjelzett kiadás²⁷ 1528-ban jelent

In Ancona Stampata in Ancona, per Bernardino Guerralda vercelleso, ad instantia de maestro Hieronymo Sonzino, 1514 die VIII. de zugno.

²² IOANENSIS, Stephani, J. U. consul, Sen. In *medicea Monarchia pentatheucus. Ad diuū Cle. Mediceum VII. Pont. Max...* (Végén:) Ex Archetipo Anchonitanae Calcographie, tipo Bernardini, Guerraldi Vercellensis Chalographi publice cudentis, eodem Steph. Ioaninensi lugem impensam erogante: Post redimitam fidei Orthodoxae salutem. M.CCCCXXIV. [VI.] Sexto Kal. Decembres. S.I. (Anconae.) Kolofón: „Ex archetipo Anchonitane Chalchographie: Tipo Bernardini Guerraldi Vercellensis Chalchographi publice cudentis etc...”

²³ FORTUNIO, Giovanni Francesco, *Regole grammaticali della volgar lingua*, Impresso in Ancona, per Bernardino Vercellese, 1516. del mese di settembre.

²⁴ LUPIS, Pietro, *Opera nuova che insegna a parlare la lingua schiavonesca alli grandi alli piccoli et alle donne. Et similmente la ditta opera insegna alli schiavoni a parlare bono et corretto italiano. Ancora la ditta opera insegna a leggere a chi non sa, et a quelli che sano un poco leggere lo ditto ammaistramento li sara di molta utilita, per caxon delle parole et silabe scritte in schiavonesco*, 1527.

²⁵ *Opera nova de m. Pietro LUPIS VALENTIANO. La qual insegna a parlare turchesco*, Ancona, [1527].

²⁶ *Le cose volgari di messer Francesco PETRARCHA*, Impresso in Ancona, per Bernardino Guerralda vercellese, 1520 del mese de settembre.

²⁷ *Orazione latina del p. m. Pellegrino DA LUGO de' Minori recitata avanti il Magnifico Senato Anconitano*, Ancona, Bernardino Guerralda, 1528.

meg, ezután nincs adatunk semmilyen tipográfiai tevékenységéről, így valószínűsíthetjük, hogy nem sokkal ezután hunyt el Ancona városában.

Bizonyítékunk a mű kinyomtatásán kívül nincs arra nézve, hogy létezett-e szoros kapcsolat vagy személyes ismeretség Stefano Giovanninesi és Bernardino Guerralda között. Mindenesetre a rendelkezésünkre álló közvetett adatokból összefoglalásként azt a következtetést le lehet vonni, hogy a humanista történetíró is, és a humanista nyomdász is egyaránt a Mediciek támogatták, mindketten a Mediciek kegyeltjei voltak, így ők atyáik jóindulatát, szellemi, erkölcsi és feltehetően gazdasági támogatását a Mediciekről szóló dicsőítő történeti munka megjelentetésével hálálták meg.

Igy természetesen az ajánlás címzettjei sem lehettek mások, mint a Medici család legjelentősebb tagjai, akiknek sikerült egészen a pápaság tisztségéig eljutniuk. Jelen tanulmány azonban az ő személyükkel nem óhajt részleteiben foglalkozni, minthogy életpályájuk a szakmai és a laikus közönség számára egyaránt meglehetősen ismert. Van azonban valaki más, aki eddig kevesebb figyelmet kapott. A nyomtatvány II. foliójának incipitje a következő szöveget tartalmazza: „*Stephanus Joaniësis. JU. Cösul : Senensis – [nyomtatott szöveghiány kézírással pótolva: FRAN: ARMELLINO: MED. TT. S. CALIXSTI] Cardineo Pontifici omni prosus celebritate dignissimo ...etc.*”

Franciscus Armellinus, teljes nevén Francesco Armellini Pantalassi de' Medici (1470–1528)²⁸ gazdag kereskedőcsalád tagjaként született Perugiában, majd később fényes karriert futott be az egyház történetében. Vezetéknevét Pantalassiról hálából Armellinire változtatta, mikor anyai nagybátyja magához fogadta, és neveltetéséről bőkezűen gondoskodott. Az egyház szolgálatában később Rómába költözött, és apostoli protonotárius lett, azaz megkapta a pápa (II. Gyula [1443–1513]) és a bíborosi kollégium titkára címet.

X. Leó pápa különösen kedvelte Armellinit: szolgálatait úgy viszonzta, hogy hivatalosan és jogilag a családtagjává fogadta, Francesco ekkor vette fel az Armellini mellé a „de Medicis” vezetéknévét. 1517-ben Leo pápa a bíborosi konzisztórium tagjainak sorába emelte, és felszentelte előbb a Szent Callixtus (1517), majd a Santa Maria in Trastevere (1518) tituláris templomok tisztségére.

Armellini hosszú élete során számos egyéb egyházi tisztséget töltött be, amelyek közül a legjelentősebbek: Marche és Umbria tartományok, valamint Franciaország apostoli követe, pápai intendáns, és pápai bíborosi kamarás 1521-től haláláig. Ez utóbbi tisztsége rengeteg ellenséget szerzett neki, még a nép haragját

²⁸ MORONI, Gaetano Romano, *Dizionario di erudizione storico-ecclesiastica da San Pietro ai nostri giorni, specialmente intorno ai principali santi, beati, martiri, padri, ai sommi pontefici, cardinali e più celebri scrittori ecclesiastici, ai varii gradi della gerarchia della chiesa cattolica, alle città patriarcali, arcivescovili e vescovili, agli scismi, alle eresie, ai concilii, alle feste più solenni, ai riti, alle cerimonie sacre, alle cappelle papali, cardinalizie e prelatizie, agli ordini religiosi, militari, equestri ed ospitalieri, non che alla corte e curia romana ed alla famiglia pontificia, ec...*, compilato da Gaetano Moroni Romano primo aiutante di camera di Sua Santità. 103 voll. Venezia, Dalla Tipografia Emiliana, 1840–1861.

is kiváltotta. 1527-ben, Róma kifosztásakor²⁹ szinte mindenét elvesztette, ő maga az Angyalvárban talált menedéket a dűlás elől, ahol is nem sokkal ezután elhunyt. A Santa Maria in Trastevere templomban temették el.

Maga a nyomtatvány igen ritka, csak néhány fennmaradt olaszországi példányról tud az EDIT16.³⁰ Ezért is érdekes, hogy Apponyi Sándor, aki köztudottan a Hungarica gyűjtésére specializálódott, megszerezte magának ezt a könyvet. Tudjuk, hogy a gróf elsősorban a Magyarországra vonatkozó anyagot tartalmazó régi nyomtatványokat és metszeteket gyűjtötte, ezzel szemben a *Rariora et Curiosa* gyűjteménye összeállításánál sokkal több teret hagyott személyes érdeklődésének. Kifejezetten kereste az ókori klasszikusok ősnymtatvány-kiadásait, a nyelvészet, a botanika, az orvostudomány, a csillagászat tárgykörébe tartozó műveket, valamint egyéb olaszországi reneszánsz alkotásokat, különös tekintettel a távoli rokon veronai Nogarola családdal kapcsolatos kéziratokra és nyomtatványokra. Érdekeltek ezen felül az olasz reneszánsz történelmi, társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális viszonyai is, ilyen értelemben tehát a kötet teljességgel beleillik a *Rariora* kollektív arculatába.

Az Országos Széchényi Könyvtár tulajdonában található példány történetéről keveset tudunk: három possessora ismeretes, ahogyan azt már a tanulmányom elején is jeleztem. A legkorábbi tulajdonos a bejegyzés szerint Marchesius Orphinus, akihez a kötet 1526-ban, egészen pontosan november 10. napján került. Semmi információnk nincs arról, hogy a kötet hogyan került a birtokába, csak annyi, hogy a példány ajándékozás formájában jutott el hozzá. Az ajándékozó személye ismeretlen, lehetett akár maga az auktor vagy a nyomdász is, ezt nem tudjuk, de talán annyi feltevést mégis megkockáztathatunk, hogy a kiadás 1524. decemberi kijövele, és az 1526. novemberi Orphinushoz való kerülése között nem lehetett túl sok tulajdonosa a példánynak, legalábbis olyan nem, aki a saját nevét fennmaradásra érdemesnek tartotta volna. Orphinusról is csak annyit sikerült kideríteni, hogy Rómában tevékenykedő államférfi volt, és hogy valaha nagy könyvtára lehetett. A római kulturális minisztérium gondozásában megjelenő sorozat, a *Quaderni della rassegna degli archivi di stato* 56. számában található egy bejegyzés³¹ egy bizonyos Orphini nevű possessorról, aki az 1527-es *Liber mandatorum*ban szerepel, a következő megjegyzéssel: „Tra i mandati ... di Clemente VII, emesso »sub anulo piscatoris« il 7 gennaio 1 527 (cc. 2 1L22v). A c. Iv, in alto, si legge: »d. Alexander Palanterius Camere apostolice commissarius recuperavit a manibus« L IYIarchesii Orphini...”.

Ugyanilyen információ található még Orphinivel kapcsolatban: a Jesse Alfred

²⁹ Sacco di Roma, 1527. május–június.

³⁰ Különböző könyvtárakban összesen tíz példányt (Róma, Firenze, Bologna, Ancona, Arezzo, Piacenza és Pavia) sorol fel az összesített olasz nemzeti katalógus, vö: <http://edit16.iccu.sbn.it>, Il Censimento Nazionale delle Edizioni Italiane del secolo XVI.

³¹ *Mandati della Reverenda Camera Apostolica (1418–1802)*, Inventario a cura di Paolo CHERUBINI, (Quaderni della Rassegna degli Archivi di Stato, 55). Roma, 1988, 106–107. Archivio di Stato di Roma. Ministero per i Beni Culturali e Ambientali.

Twemlow által 1960-ban kiadott vatikáni regesztákat tartalmazó monográfiában: *Vatican Regesta 969. Officiorum Liber III. VIII.* Ince pápára vonatkozó dokumentumok egyik főlióján³² a következő feljegyzés olvasható: „Dominus Alexander Palenterus camere Apostolice Commissarius recuperavit [hunc librum]a manibus domini Marchesii Orphini.” Hasonló jegyzetet tartalmaz a Rómában, 1894-ben kiadott *Römische Quartalschrift für Christliche Althertumskunde und für Kirchengeschichte* 8. kötete:³³ „Recuperavit a manibus D. Marchesii Orphini d. Alexander Palanterus cam. Ap.”

Tehát ha egyebet nem is, azt mindenesetre tudjuk, hogy Orphini más könyveket is birtokolt, és a pápai követekkel kapcsolatban állt Rómában.

Ezen felül tudomásunk van még egy nyomtatvány létezéséről, amelyik együtt említi Francesco Armellini és Orphini nevét, méghozzá egy, a Campo de' Fiori területeit érintő római városi rendelet kapcsán. A rendelet aláírói: Armellini és Orphini.³⁴

A másik, ismertebb possessor: Marcantonio Borghese (1814–1886), Sulmona V. hercege. Róla már lényegesen több információval rendelkezünk:³⁵ Francesco Aldobrandini Borghese herceg és Adelaide de La Rochefoucauld hercegnő elsőszülött fia, 1814-ben született Párizsban, ahol később az egész fiatalságát töltötte. IX. Pius pápaságra kerülésével Marcantonio fontos szerepet kapott a római politikai és közigazgatási életben: a római Cassa di Risparmio (Takarékpénztár) Tanácsának tagja, majd 1844–1847-ig elnöke lett. 1847-ben megalapította Statisztikai-Agrártudományi Intézetet, Róma Tanácsának tagja lett, később pedig Róma és Ronciglione első választótestületének képviselőjeként további fontos politikai tisztségeket töltött be.

A politikai közélet mellett a tudománynak és a tudományos közéletnek is hó-

³² *Vatican Regesta 696, Calendar of Papal Registers Relating to Great Britain and Ireland*, Vol. 14. (1484–1492), ed. J. A. Twemlow, London, 1960., 59; <http://www.british-history.ac.uk/report.aspx?compid=105243> (utolsó megtekintés: 2014. 06. 13.)

³³ DE WAAL, Anton, *Römische Quartalschrift für Christliche Althertumskunde und für Kirchengeschichte, Rom*, 1894; http://archive.org/stream/RQ1894Vol18/RQ%201894%20Vol%208_djvu.txt (utolsó megtekintés: 2014. 06. 13.)

³⁴ „Anchora che ni sintende per questo presente bando liberato nisuno che fosse incurso nelle predicte pene Anchora che chi conducera' grano in campo de fiore et ad San Rocho possa comprare per tutte le terre mediate vel immediate subiecte alla prefata S. et sca. Chiesa et che dia cautione in camera apostolica che condure in quello tempo che se concordera in dicta camera e che nisuno tanto barone quanto ufficiale et prelato sotto pena de diece milia ducati et de per dita del grano ardisca contravenire a quanto de sopra se contiene. Et questo se intende per ciaschuna victugalia accio non se possano vendere piu che quanto se contiene in la tavola facta in Campitolio l'anno. M. D. XVII. et M. D. XVIII. – F. Armellinus Medices Card. Camerarius qui supra. Marchesius Orphinus, Secretarius de Mandato. Mariano banditore fece il sopradicto bando per Roma et loci consueti quarto Idus decembris M. D.xxiii.

³⁵ MALGERI, Francesco, *Dizionario Biografico degli Italiani*, Volume 12, (Istituto della Enciclopedia Italiana), Roma, 1971, SODERINI, Edoardo, *Il principe Don Marc Antonio Borghese, = La Rassegna italiana, 1886/IV*, 165–198.

dolt, 1846-ban kitüntették a Római Pápai Régészeti Akadémia elnöki tisztségével. Mindenesetre az 1848-as év februárjától Marcantonio Borghese kénytelen volt felfüggeszteni az akadémiai tevékenységét, ugyanis Rómában zaklatott időszak következett be, minek a következményeképpen Marcantonio kénytelen volt a pápát gaetai száműzetésbe kísérni. IX. Pius pápa Rómába való visszatérésekor 1850-ben Marcantonio is újra belevetette magát a római politikai tevékenységek sűrűjébe: többek között megkapta a Camera di commercio (Kereskedelmi Kamara) és a Ferrovie romane (Római Vasúti Társaság) elnöki tisztségét. 1851–1856-ig ismét a Cassa di Risparmio elnöke, majd tevékeny résztvevője, és egyik fő alakja a Rómában kezdődő urbanizációs-építési projekteknek, városi infrastruktúra fejlesztéseknek. 1871-ben mint a Római Unió egyik előmozdítója lépett fel. Róma Testaccio és Trastevere negyedeiben középítettő és jótékonyági szerepet is vállalt. Szintén 1871-ben vette fel fiai mellé tanítónak a művész Giovanni Piancastellit (1845–1926), akit megbízott a Borghese-rezidenciák restaurálásával és dekorációjának megtervezésével. Őt nevezte ki később a Galleria Borghese első igazgatójává is. Piancastelli végezte el a múzeum műtárgyainak katalogizálást.

A bibliofil munkásságáról sajnos különösebb érdekességekről nincs tudomásunk, viszont fontosabb számunkra az adat, amelyet Marcantonio elsőszülött fiáról, Paolo Borgheséről tudunk: ő az a Borghese herceg, aki a grófi Apponyi családból származó Apponyi Ilonát feleségül vette 1868-ban. Viszont az OSZK Kézirattárában található Apponyi Fondban³⁶ semmilyen feljegyzés nincs arról, hogy Apponyi Ilona, és a könyvgyűjtő Apponyi Sándor bármilyen bibliofil kapcsolatban álltak volna, és semmilyen feljegyzés sem található arról, hogy Apponyi milyen úton szerezte be ezt a kiadást.

A Bibliotheca Borghese, a híres könyvtár később az 1896-os olasz gazdasági krízis miatt, amelyet a Borghese család is igencsak megszenvedett, teljesen szétszóródott, és kénytelenek voltak eladni az ősi villát is. A kéziratok és a levéltári anyag jó része a Vatikáni Könyvtárba került, a képtári gyűjteményt és a szobrokat pedig az olasz állam vásárolta meg 1901–1902 között, majd ez utóbbiakat később a Scipione kardinális által építtetett családi villával együtt Róma városának adományozta.

Nagy szerencsénkre ezt a könyvritkaság később – feltehetően egy külföldi aukció során, bár erre feljegyzés vagy bizonyíték nincsen – Apponyi Sándor birtokába került, akinek nagylelkű adománya révén ma már a nemzet kincseit gazdagítja.

³⁶ Apponyi Fond (jelzete: Quart. Hung. 2538), OSZK, Kézirattár

ZAYNAB DALLOUL

Bernardino Guerralda and the work on the history of the Medici house

There can be found an interesting renaissance work on the rise of the Medici house by the humanist author and consul of Siena, Stephanus Joanninensis, at the Rare Books Department in the National Széchényi Library. This study tries to make an attempt to reveal the personality of the author and to lighten the history of this unique copy in point of the sixteenth century italian typography in the province of Marche. The work was printed in the typography of one of the most particular figures of the era, Bernardino Guerralda from Vercelli, who – owe to his influential political and litterary friends – was able to establish a typographical monopoly in the city of Ancona. More than 30 editions came to light from his printing office, but only the writing in question refers to the connection between the author, the printer and the Medici family. More interesting can be the historical background of the book and the mood of it's getting into the Hungarian National Library. The first possessor was a roman alderman, Marchesius Orphinus at the first half of the sixteenth century, then more than 300 years after we could find the book in the collection of Marcantonio Borghese, owner of the famous gallery and library, who had cousinship with the Apponyi family thorough Ilona Apponyi. After the dispersion of the „Biblioteca Borghese” the copy got into the property of Count Sándor Apponyi – eventually by a booksale – and was afterwards donated – together with the count's special hungarica collection – to the Széchényi National Library in 1925.